

ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ГНАТЮКА

ЧИК ОЛЬГА ІВАНІВНА

УДК 82.091::821.161.2+821.112.2(494)+821.112.2

**РОМАН ВИХОВАННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКОМОВНІЙ ПРОЗІ
ДРУГОЇ ПОЛ. ХІХ СТ.**

10.01.05 – порівняльне літературознавство

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Тернопіль – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник: кандидат філологічних наук, доцент

ЦАРИК Любов Іванівна,

Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
доцент кафедри історії української літератури.

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор

ЗАРВА Вікторія Анатоліївна,

Бердянський державний педагогічний
університет, ректор, завідувач кафедри зарубіжної літератури та теорії літе-
ратури Інституту філології та соціальних комунікацій;

кандидат філологічних наук, доцент

КЕБАЛЮ Микола Степанович,

Тернопільський національний педагогічний
університет імені Володимира Гнатюка,
доцент кафедри німецької мови.

Захист відбудеться 6 квітня 2012 р. о 10 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 58.053.02 по захисту кандидатських дисертацій при Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (46027, м. Тернопіль, вул. М. Кривоноса, 2).

Автореферат розісланий 5 березня 2012 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

І. В. Папуша

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. На сучасному етапі розвитку науки про літературу порівняльне літературознавство тяжіє до опрацювання теоретико-літературних засад поряд із вивченням як контактних-генетичних зв'язків, так і типологічних зіставлень. Тому проблема роману виховання в українській і німецькомовній прозі другої половини XIX ст., яка досі залишалася на маргінесі порівняльного літературознавства, видається особливо **актуальною**. В українській науці романи А. Свидницького «Люборацькі» (1861–1862) та І. Нечуя-Левицького «Хмари» (1874) неодноразово вивчалися монологічно. Звідси постає потреба у порівнянні цих творів із взірцями німецькомовного роману виховання другої половини XIX ст. – «Der grüne Heinrich» (1879–1880) Г. Келлера, «Die Akten des Vogelsangs» (1896) В. Раабе, «Effi Briest» (1894–1895) Т. Фонтане.

В українському порівняльному літературознавстві роман «Люборацькі» принагідно аналізувався у контексті розвитку українського роману виховання (Б. Грінченко, О. Кобилянська, О. Кониський, Панас Мирний), уже простежено деякі типологічні аналогії зі взірцями російського роману виховання (М. Лесков, Л. Толстой). Роман «Хмари» І. Нечуя-Левицького трактувався у радянський час упереджено: дослідники (В. Власенко, Р. Іванченко, Н. Крутікова та ін.) інтерпретували його як ідеологічний роман, у якому зображено життя «буржуазної інтелігенції» 40-60-х рр. XIX ст.

Сьогодні у різних аспектах (літературознавчих, українознавчих, педагогічних) художній світ роману «Люборацькі» А. Свидницького ґрунтовно досліджують Н. Данюк, В. Зарва, Є. Сохацька, В. Шевчук та ін.; роману «Хмари» І. Нечуя-Левицького – В. Зарва, І. Приходько, М. Ткачук, М. Чернопиский та ін.

Вагомі дослідження творів швейцарського письменника Г. Келлера та німецьких письменників В. Раабе та Т. Фонтане в українському літературознавстві відсутні, що засвідчує потребу їх спеціального вивчення. Окремих аспектів нашої дисертаційної теми торкається Д. Наливайко, який порушив проблему національної інтелігенції та виховання у романах «Люборацькі» А. Свидницького та «Хмари» І. Нечуя-Левицького в контексті німецькомовного роману виховання (Й. В. Ґюте, Г. Келлер). Учений висновує: тип реалізму в українській літературі XIX ст., істотно відрізняючись від західноєвропейського, виявляє багато спільного в певних моментах з реалізмом у німецькій літературі¹.

Порівняльно-типологічний аналіз романів І. Нечуя-Левицького та А. Свидницького і репрезентантів німецькомовного роману виховання другої половини XIX ст. – Г. Келлера, В. Раабе та Т. Фонтане – дає право в обраній площині вирішити одне із завдань сучасної компаративістики,

¹ Наливайко Д. Типологія української реалістичної літератури на європейському тлі // Теорія літератури й компаративістика / Дмитро Наливайко. — К. : Києво-Могилянська академія, 2006. — С. 311.

яке сформулював іспанський літературознавець К. Гільєн: дослідник повинен пояснити природу та функції жанру, враховуючи при цьому як тематику, так і форму². Роки появи романів дають підстави стверджувати про паралелізм художнього мислення українських і німецькомовних письменників, тому таке зіставлення дозволяє виявити нові грані їхнього таланту. Актуальність нашої дисертаційної роботи визначається також необхідністю подальшого вивчення типологічної своєрідності українського роману виховання другої половини XIX ст. та потребою встановлення закономірностей його генези.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано як складову частину комплексної теми «Герменевтика та інтерпретативні стратегії сучасного літературознавства», яку розробляє кафедра теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (№ державної реєстрації 0011U000075). Тему дисертації затверджено на засіданні бюро Наукової Ради НАН України з проблеми «Класична спадщина та сучасна художня література» (протокол № 130 від 20 вересня 2011 р.).

Мета дисертаційної роботи – типологічне зіставлення загальних закономірностей розвитку українського та німецькомовного роману виховання у другій половині XIX ст. на матеріалі романів А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Г. Келлера, В. Раабе, Т. Фонтане.

Меті роботи підпорядковані такі конкретні **завдання**:

- узагальнити жанрові ознаки роману виховання з позицій сучасних теоретичних здобутків;
- сформулювати релевантну методологію компаративного дослідження роману виховання;
- здійснити типологічне зіставлення романів А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького та Г. Келлера, В. Раабе, Т. Фонтане на генологічному рівні;
- охарактеризувати романи у компаративному аспекті, враховуючи прояви історичного дискурсу, елементи ритуальної символіки та моноцентричність;
- проаналізувати специфіку романів А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького та Г. Келлера, В. Раабе, Т. Фонтане у призмі хронотопної організації;
- розглянути антропологічний дискурс романів українських і німецькомовних письменників.

Об'єктом дослідження є романи А. Свидницького «Люборацькі» (1861–1862), І. Нечуя-Левицького «Хмари» (1874), Г. Келлера «Der grüne Heinrich» (1879–1880) («Зелений Генріх»), В. Раабе «Die Akten des Vogelsangs» (1896) («Літопис Пташиної слободи»), Т. Фонтане «Effi Briest» (1894–1895) («Еффі Бріст»).

Предмет дослідження – типологія українського та німецькомовного роману виховання другої

² Гільєн К. Систематизації / Клаудіо Гільєн // Сучасна літературна компаративістика : стратегії і методи : антологія / НАН України ; Інститут літератури ім. Т.Г.Шевченка / Дмитро Наливайко (ред.). — К. : Києво-Могилянська академія, 2009. — С. 301.

половини XIX ст. на основі детального вивчення сходжень і відмінностей у творах А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького та Г. Келлера, В. Раабе, Т. Фонтане.

Теоретичною та методологічною основою дисертації є праці українських і зарубіжних компаративістів В. Будного, Р. Гром'яка, Т. Денисової, Д. Дюришина, В. Зарви, С. Т. де Зепетнека, Е. Касперського, Д. Наливайка та ін. У роботі послуговуємося насамперед науковими концепціями дослідників жанру роману виховання М. Бахтіна, І. Влодавської, С. Гайжюнаса, В. Зарви, О. Краснощоків, В. Пашигорєва, С. Притолук, О. Сидоренка та ін. При здійсненні дослідження спираємось на висновки учених, які вивчали історико-літературний процес в Україні, Німеччині та Швейцарії другої половини XIX ст. (Н. Баннікова, В. Власенко, С. Гіждеу, Н. Данюк, С. Єфремов, Д. Затонський, М. Зеров, Н. Калениченко, О. Куца, Ю. Литовченко, М. Ткачук, Д. Чижевський та ін.).

При написанні дисертаційної роботи використано такі **методи**: порівняльно-типологічний (зіставлення романів для виявлення жанрових, стильових, тематичних і образних аналогій), історико-літературний (виявлення жанрової своєрідності роману виховання в українській і німецькомовних літературах), герменевтичний (тлумачення текстів художніх творів), культурно-історичний (розгляд досліджуваних романів як «документальних» свідчень певних історичних епох), структурно-семіотичний (аналіз художніх часу та простору як складових елементів хронотопу), психологічний (дослідження типологічних подібностей, які зумовлені психологією авторів).

Наукова новизна дисертації полягає у тому, що в ній уперше в українському літературознавстві досліджується типологія українського та німецькомовного роману виховання другої половини XIX ст. на основі компаративного аналізу творів А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького та Г. Келлера, В. Раабе, Т. Фонтане.

Практичне значення дисертаційної роботи. Матеріали й отримані результати, висновки й узагальнення можуть бути використані у компаративних дослідженнях, при підготовці лекцій з історії української та німецькомовних літератур, спецкурсів і спецсеминарів з літературознавчої компаративістики, при написанні курсових, дипломних, магістерських робіт та укладанні відповідних розділів підручників та навчально-методичних посібників з історії української, німецької та швейцарської літератур другої половини XIX ст.

Особистий внесок здобувача. Дисертація, автореферат і дев'ять публікацій, у яких висвітлено основні положення наукової роботи, написані автором одноосібно.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію обговорено на засіданні кафедри теорії літератури та порівняльного літературознавства Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (протокол № 4 від 22 листопада 2011 р.). Ключові положен-

ня та результати дослідження викладено у доповідях на наукових конференціях різних рівнів: міжнародних – «Місто-як-текст: літературні проєкції» (Бердянський державний педагогічний університет, 10–11 вересня 2009 р.), «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість» (Національний університет «Острозька академія», 22–23 квітня 2010 р.), «Імагологічна проблематика польської, білоруської, російської та української літератур і європейський контекст» (Волинський національний університет імені Лесі Українки, 24–25 березня 2011 р.), «Українська література в загальноєвропейському контексті» (ВДНЗ «Ужгородський національний університет», 10–11 травня 2011 р.); всеукраїнських – «Концептологія в системі гуманітарних наук» (Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 25 березня 2010 р.), «Література і глобалізм: проблема духовно-етичних та історико-функціональних факторів класики у світлі між-національних взаємин» (Кам'янець-Подільський національний педагогічний університет імені Івана Огієнка, 14–15 жовтня 2010 р.), «Література і місто: художній поступ» (Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, 19 жовтня 2010 р.), а також на Міжнародному науково-практичному семінарі «Парадигма *sacrum & profanum* в літературі та культурі» (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 14–15 квітня 2010 р.); звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу Кременецького обласного гуманітарно-педагогічного інституту імені Тараса Шевченка (Кременець, 2008–2012 рр.).

Публікації. За матеріалами роботи опубліковано 9 статей, з них 6 – у наукових фахових виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, п'ятьох розділів, висновків, списку використаних джерел (292 позиції). Загальний обсяг роботи – 215 сторінок машинопису. Основний текст становить 183 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано вибір і актуальність теми, сформульовано мету і завдання, визначено об'єкт, предмет дослідження, представлено теоретико-методологічну основу, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, подано дані про апробацію дисертації.

У **першому розділі** «Теоретичні та історико-літературні аспекти дослідження» дослідниця ка увага спрямована на діахронний розгляд студій над проблемою роману виховання та еволюцію формування літературознавчого образу цього явища. Хронологічний підхід дозволив простежити тяглість та динаміку процесу студіювання роману виховання у літературознавстві.

У підрозділі 1.1 «*Жанрові ознаки роману виховання: теоретичні пошуки у літературознавстві XVIII – XIX ст.*» розглянуто важливі віхи у науковому сприйнятті жанрового різновиду роману виховання.

За більш ніж двохсотлітню історію вивчення роману виховання внаслідок закономірного поступу літературознавства ускладнювалася та поглиблювалася теоретико-методологічна база, розширювався предмет дослідження. Генеза студій над романом виховання у ХІХ ст. у німецькому літературознавстві, філософії та естетиці (праці Х. Ф. фон Бланкенбурга, Г. Е. Лессінга, Г. В. Ф. Гегеля, Й. Г. Гердера, К. Моргенштерна) продемонструвала відхід від уявлень про цей жанровий різновид як питоми німецький і відкрила перспективу його дослідження в інших літературах – насамперед французькій та англійській.

Більшість літературознавців схиляється до думки, що формулювання дефініції «роман виховання» з'являється у праці німецького літературознавця Х. Ф. фон Бланкенбурга «Versuch über den Roman» («Дослідження роману») (1774). Проблема виховання людини перебувала у центрі досліджень багатьох німецьких філософів. Г. В. Ф. Гегель окреслив ідейну основу європейського роману виховання, наголосивши на кардинальній зміні характеру головного героя у порівнянні з попередніми підходами до персонажотворення. У філософських працях Й. Г. Гердер наголошує на важливості принципу самовиховання для історії людства, яка є традицією виховання особистостей. У романах виховання А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Г. Келлера, В. Раабе і Т. Фонтане знаходить підтвердження думка німецького філософа про те, що культура та вади самовиховання можуть деформувати характери героїв. Виокремлені Й. Г. Гердером риси – зневага до стереотипів і нездатність до пристосуванства – відіграють важливу та водночас фатальну роль у формуванні характерів Антося, Радюка, Генріха, Вельтена та Еффі.

У студіях К. Моргенштерна розглядалися проблеми становлення та генези німецького роману виховання й наголошувалося на тому, що внаслідок специфічної організації сюжету, в якому визначальним є процес формування героя, твір здатний впливати й на виховання читача.

В. Дільтей увів у науковий обіг термін «Bildungsroman», розробивши чи не першу в літературознавстві класифікацію романів виховання (романи «шкіл» Ж.-Ж. Руссо та Й. В. Гьоте, романи письменників-романтиків, романи про митців, біографічні романи).

В українському літературознавстві проблему роману виховання започаткував І. Франко (стаття «Влада землі в сучасному романі» (1891)). Він не запропонував чіткого визначення роману виховання (у термінології ученого – «педагогічний роман»), проте, услід за німецькими літературознавцями, вершиною цього жанру вважав «Вільгельма Майстера» Й. В. Гьоте.

У підрозділі 1.2 «*Історія досліджень жанру роману виховання у ХХ – на початку ХХІ ст.*» розглядаються особливості вивчення досліджуваної проблеми у минулому столітті та її сучасний стан.

У першій половині ХХ ст. з'являються праці, автори яких вказують на важливість Bildungsroman для сучасної літератури, наголошують на його відродженні та жанровій динаміці.

Т. Манн зауважував визначальну роль німецького роману виховання для європейської та світо-

вої літератури загалом. Д. Лукач розглядав «Вільгельма Майстера» та пост-«майстерівські» твори як своєрідні утопічні романи, автори яких презентували власні ідеали виховання та перевиховання новітніх людей оновленого та перебудованого Просвітництвом суспільства.

М. Бахтін розробив класифікацію роману виховання, виходячи з критерію засвоєння реального історичного часу: роман циклічного становлення (ідилічна література XVIII ст. (Жан-Поль, Т. Г. фон Гіппель, Л. Стерн) та «обласницька» література XIX ст.), роман циклічного розвитку героя від ідеаліста до практика (романи виховання XVIII ст. і «Der grüne Heinrich» Г. Келлера), біографічний (автобіографічний) роман (Г. Філдінг, Ч. Діккенс), дидактико-педагогічний роман (Ксенофонт, Ф. Фенелон, Ж.-Ж. Руссо), реалістичний роман становлення (Ф. Рабле, Г. Я. К. фон Грімельсгаузен, Й. В. Гьоте).

На основі висновків М. Бахтіна, І. Влодавської, С. Гайжюнаса, В. Зарви, О. Краснощоквої, Є. Мелетинського, В. Пашигорева, С. Притолок та ін. у розділі окреслено типологічні ознаки жанрового різновиду роману виховання: зображення розвитку духовного світу особистості через дослідження суспільства, яке переживає важливий етап свого розвитку – історія становлення героя кореспондує з історією становлення соціуму; жанротворча функція мотиву ініціації в романі виховання; моноцентричність роману виховання; наявність виховного сюжету як жанрової домінанти; у центрі образної системи роману виховання стоїть герой, а удосконаленню його духовного світу сприяють другорядні персонажі; важливим конструктивним елементом роману виховання є особливий хронотоп.

У другому розділі «**Методологічні засади порівняльно-типологічного аналізу роману виховання**» висвітлюється сучасний стан методології порівняльної типології. У розділі обґрунтовуються підстави для вибору порівняльно-типологічного методу аналізу роману виховання українських і німецькомовних письменників другої половини XIX ст. Тут проаналізовано внесок О. Веселовського, В. Жирмунського, Б. Реїзова, М. Конрада, Ю. Лотмана у дослідження методики порівняльної типології. У роботі використано класифікацію типологічних аналогій словацького компаративіста Д. Дюришина, які можуть виявлятися під час порівняльно-типологічного вивчення літературних явищ: суспільно-типологічні, літературно-типологічні і психологічно-типологічні. У дисертації використовуються новітні підходи до сучасної компаративістики, які окреслені, зокрема, С. Т. де Зепетнеком, Д. Наливайком і Г. Сиваченко та передбачають широке застосування внутрішньодисциплінарних і мультидисциплінарних методологій. Відповідно у роботі використовується методологія міфокритики, феміністичної критики, психології та когнітивістики.

Під час розгляду суспільно-типологічних аналогій наголошено на збіжностях у авторських висвітленнях проблем етики, філософії та релігії в романах виховання. Ознаки літературно-типологічних паралелей спостережено у зображенні мотиву ініціації, який проаналізовано на основі даних робіт антропологів, етнографів, міфологів і фольклористів А. ван Геннепа, Р. Генона,

Дж. Кемпбелла, Б. Маліновського, В. Проппа, Дж. Дж. Фрейзера та ін.

У розділі акцентовано увагу на важливості порівняльно-типологічного вивчення часопростору у сучасній компаративістиці, яке виходить на обшир тематологічного рівня з відповідними типологічними завданнями для вияву літературно-типологічних паралелей, на що вказують В. Будний і М. Ільницький.

Застосування інтердисциплінарної методології характерне також для підрозділів, де з метою вияву спільних для авторів психологічно-літературних чинників досліджуються феміністичний дискурс (з використанням ідей представників феміністичної критики Н. Зборовської, В. Погребної, Е. Шовалтер та ін.), модель соціальної взаємодії «батьки – діти» та емоційно-сміслова домінанта романів (з урахуванням концептуальних положень, викладених у працях психологів і психіатрів Р. Берона, В. Беляніна, Д. Майерса, К. Г. Юнга та лінгвістів Є. Кубрякової, В. Маслової, М. Нікітіна, Ю. Степанова та ін.).

Третій розділ «Жанрові ознаки роману виховання у творах А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Г. Келлера, В. Раабе і Т. Фонтане» присвячено типологічному зіставленню творів українських (А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького) та німецькомовних (Г. Келлера, В. Раабе, Т. Фонтане) письменників. Проаналізовано основні жанрові особливості романів виховання на рівнях історичного дискурсу, мотиву ініціації та моноцентричності.

У підрозділі 3.1 *«Історичний дискурс українського та німецькомовного роману виховання другої пол. XIX ст.»* аналізуються жанрові особливості романів українських і німецькомовних письменників з точки зору художнього зображення в них історизму. Розгляд його специфіки засвідчує те, що А. Свидницький, І. Нечуй-Левицький, Г. Келлер, В. Раабе і Т. Фонтане є одночасно дослідниками історичних процесів певних епох. А. Свидницький та І. Нечуй-Левицький зображують негативні впливи русифікаторської та дискримінаційної політики Російської імперії на процес становлення своїх героїв. Формування особистостей Зеленого Генріха у романі Г. Келлера та Еффі в романі Т. Фонтане також опосередковано пов'язане з розбудовою Швейцарської конфедерації та Германської імперії О. фон Бісмарка. Художнє зображення історичного процесу перетворення Німеччини у промислову країну наприкінці XIX ст., що також зумовлює еволюцію образів-персонажів, яскраво відтворено у романі «Die Akten des Vogelsangs» В. Раабе.

Таким чином, історичні події та постаті у романах виховання є не лише тлом для зображуваних колізій. Вони зумовлюють специфіку суспільних взаємин, стосунків між персонажами, впливають на їхні долі, а на рівні зовнішньої форми визначають перебіг сюжету та конфліктні вузли у творах.

У підрозділі 3.2 *«Жанротворча функція мотиву ініціації у романі виховання»* розглядається мотив ініціації як сюжетоорганізуючий чинник романів виховання А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Г. Келлера, В. Раабе, Т. Фонтане. У досліджуваних творах ініціація не зводиться лише до зображення випробувань людини у межових ситуаціях чи відтворення прадавніх обрядів. Мо-

тив ініціації організовує сюжет творів і засадничо впливає на формування характеру головних героїв, які в процесі проходження цього ритуалу внутрішньо змінюються.

Етапи ініціації, вирізнені А. ван Геннепом (етап відділення індивіда від звичного соціального середовища, етап випробовувань і межових ситуацій, етап повернення до своєї соціальної групи у новому статусі), простежуються у романах на рівні структурування сюжету.

Перший етап, ініціацію зрілості, коли ініційований змушений розлучатися з родиною, художньо реалізовано у романах А. Свидницького (Антось і Мася навчаються далеко від дому), І. Нечуя-Левицького (Радюк і Дашкович одірвані від рідних країв, здобуваючи освіту у Києві), Г. Келлера (Зелений Генріх набуває майстерності у Німеччині, далеко від рідної Швейцарії), В. Раабе (Вельтен мандрує по світу в пошуках щастя), Т. Фонтане (після одруження Еффі їде з рідного міста). У романі Т. Фонтане «Effi Briest» після невдалого проходження ритуалу переходу – шлюбу – головна героїня фактично приноситься у жертву батьками та чоловіком і стає причиною для іншого прадавнього ритуалу – кровної помсти, який зреалізовується у творі через дуель.

Успішне проходження етапів ініціації, коли герой долає усі випробування і повертається після духовного воскресіння у рідну спільноту, спостерігаємо лише у романах Г. Келлера та І. Нечуя-Левицького. Так, Зелений Генріх і Дашкович погоджуються з тією системою культурних цінностей, які їм пропонує суспільство, і займають у ньому певний щабель. Наприкінці всіх випробувань ініційовані Зелений Генріх, Дашкович і Радюк стають «старшими» і повноцінними членами суспільства, одружившись і утворивши власні сім'ї (у випадку з молодими Люборацькими – невдала ініціація, яка хоч і завершується шлюбом, пов'язана із хибними обраннями партнерів). Після завершення ініціації усі герої романів виховання роблять спроби повернутися у власний соціум або у той соціум, з яким вони себе ідентифікують. Антось, Мася, Радюк, Вельтен і Еффі вигнані зі своєї спільноти і, навіть пройшовши ритуал повернення, не стають «своїми».

У підрозділі 3.3 *«Моноцентричність як жанрова ознака у романах виховання А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Г. Келлера, В. Раабе і Т. Фонтане»* аналізується моноцентричність як іманентна ознака жанрового різновиду роману виховання, що реалізується через розкриття ідейних світів головних героїв.

Авторські інтенції втілюються у постаті головного героя роману виховання, який є центральною рушійною силою сюжету. В романі А. Свидницького «Люборацькі» головні герої представляють наслідки виховання в умовах ідеологічно заангажованих освітніх закладів. У творі простежено особливості формування ідейного світу Антося та Масі, те, яким чином виховання трансформується у деформацію найкращих людських якостей. А. Свидницький звертає увагу на ті деталі, які дають змогу читачеві краще зрозуміти результати недбалого виховання і навчання та їхній незворотній вплив на характер вихованців.

У романі «Хмари» І. Нечуя-Левицького так само вирізняються два головні герої, ідейні світи

яких презентують наслідки впливу різних навчально-виховних систем. Це – Дашкович і Радюк. Перший із них є вихованцем старої Київської духовної академії першої половини XIX ст., в якій навчання було доволі схоластичним, що зумовило закостеніння душі мрійливого юнака. В образі Дашковича спостерігаємо чимало подібностей із особистістю українського філософа другої половини XIX ст. П. Юркевича. Радюк є узагальненим образом народоців 1860–1870-х рр., які прагнули насамперед національного пробудження колонізованої України.

У романі Г. Келлера ідейний світ Зеленого Генріха близький до авторського, для нього характерні критична рецепція християнства, а також захоплення ідеями німецького філософа Л. Фейєрбаха. Образ Еффі у романі Т. Фонтане ілюструє особливості пригнобленого становища жінки в німецькому суспільстві другої половини XIX ст., яка не здобуває якісної освіти, а ті знання, які отримує, спрямовані винятково на її майбутнє підневільне становище у сім'ї. В. Раабе у романі «Die Akten des Vogelsangs», як і А. Свидницький у «Люборацьких», зображує руйнацію ідеалів традиційних патріархальних відносин.

У четвертому розділі **«Особливості хронотопу романістики А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Г. Келлера, В. Раабе і Т. Фонтане»** досліджується просторово-часовий континуум романів українських і німецькомовних письменників на сюжетному рівні художнього тексту. Хронотопна структура розглядається як одна з усталених ознак роману виховання.

У підрозділі 4.1 **«Форми художнього часу в романах виховання»** осмислюються різні виміри художнього часу, які постають у досліджуваних творах. Романи виховання «Люборацькі» А. Свидницького, «Хмари» І. Нечуя-Левицького, «Der grüne Heinrich» Г. Келлера, «Die Akten des Vogelsangs» В. Раабе, «Effi Briest» Т. Фонтане кваліфікуємо як романи циклічного становлення, оскільки в них спостерігається акцентування на зображенні вікових періодів і на відтворенні прямих людського характеру від ідеалізму до практицизму.

Особливості структурування художнього часу дають підстави вважати ці романи також і сімейними хроніками. Історичний час твориться через зображення долі головних персонажів, яка невіддільна від історії їхніх сімей у контексті історичної доби: трагедія занепаду священицької родини Люборацьких показана на тлі ідеологічних і культурно-релігійних змагань між польськими та російськими владними колами за вплив на українців на Поділлі у першій половині XIX ст.; у «Хмарах» сім'ї Дашковича, Воздвиженського та Радюка ілюструють настрої, які були у провідних колах київської інтелігенції 1830–1850-х рр.; історія родини Зеленого Генріха в однойменному романі невіддільна від розвитку Швейцарської конфедерації; історії родин Крумгардтів і Брістів теж відбивають віхи розвитку імперської Німеччини другої половини XIX ст.

Для організації художнього часу у романах характерна лінійність із певними зміщеннями. На відміну від романів Г. Келлера та І. Нечуя-Левицького, у «Люборацьких», «Effi Briest» і «Die Akten des Vogelsangs» спостерігаємо порушення хронології. Фабульний час у романах А. Свидницького

та Т. Фонтане довший за сюжетний – читач змушений сам встановити черговість подій, використовуючи при цьому добову і календарну хронологію. Для творів українських авторів характерною є наявність звернення до церковно-календарного датування, яке переважає у «Люборацьких» А. Свидницького.

У підрозділі 4.2 *«Просторова структура романів виховання»* подано аналіз урбаністичного хронотопу, який є хронотопом-константою для досліджуваних творів.

У романах українських і німецькомовних письменників міський простір із різним ступенем виразності протиставляється сільському. Для творів А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького і особливо Г. Келлера та В. Раабе властиве замилювання патріархальністю. Письменники з жалем пишуть про відхід від праатьківських традицій, про втрату оплотів моралі та добра. Таким оазисом патріархальності є для В. Раабе передмістя Пташина слобода, яку руйнує сучасний поступ цивілізації – розвиток промисловості, а в романі «Люборацькі» жахливий стан, у якому перебувають подільські міста, контрастує з мальовничим сільським ландшафтом. Для столичного простору, в який потрапляють герої романів виховання, характерне поєднання сакрального і профанного. На відміну від німецькомовних авторів, для І. Нечуя-Левицького сакральність Києва як центру України пов'язана зі славними традиціями, які під імперським гнітом призабуті або втрачені. Столиця Баварії Мюнхен для Г. Келлера набуває сакральності, але ця сакральність не пов'язана з релігійністю, як в І. Нечуя-Левицького. Описи локусів (квартир, кабінетів, будуарів тощо), в яких перебувають персонажі, увиразнюють психологічні портрети, здатні передавати різноманітні емоції та почуття. Перебування у просторі, притаманному їм з дитинства, додає героям романів виховання сил і насаги, тоді як велике місто трансформує їхню сутність у гірший бік.

У п'ятому розділі *«Антропологічний дискурс українського та німецького роману виховання»* на компаративному рівні з'ясовуються емоційно-сміслова домінанта у творчості українських і німецькомовних письменників та особливості образотворення у призмі феміністичної критики у романах А. Свидницького та Т. Фонтане, досліджується специфіка побудови художньої моделі соціальних стосунків «батьки – діти» у творах А. Свидницького, Г. Келлера, В. Раабе і Т. Фонтане.

У підрозділі 5.1 *«Емоційно-сміслова домінанта романів виховання А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Г. Келлера, В. Раабе і Т. Фонтане: компаративний аспект»* виявляємо особливості семантичних комплексів, які характерні для досліджуваних романів виховання.

У портретних характеристиках героїв романів виховання спостерігаємо, як семантичні комплекси РАДІСТЬ і МОЛОДІСТЬ набувають смислів «веселість», «щастя», «життєлюбність», «дитинство», які реалізуються через використання живописного та паспортного портретів. У текстах А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Г. Келлера, В. Раабе і Т. Фонтане семантичні комплекси РАДІСТЬ і ДОБРОТА найперше набувають значень «розуміння», «любов», «уважність», «дбайли-

вість». Основного смислу цим комплексам надають руссоїстські ідеї про «природне суспільство». БАГАТСТВО і ЗУБОЖІННЯ є знаковими компонентами для сюжету романів «Люборацькі» А. Свидницького, «Der grüne Heinrich» Г. Келлера, «Die Akten des Vogelsangs» В. Раабе та «Effi Briest» Т. Фонтане.

Важливим у творенні семантичного комплексу ЖИТТЯ у романах А. Свидницького та Г. Келлера є зображення споживання їжі, яке в «Люборацьких» носить сімейний, а в «Der grüne Heinrich» як сімейний, так і суспільний характер. Семантичний комплекс СМЕРТЬ, який невіддільний від комплексу ЖИТТЯ, у досліджуваних романах виявляється в образах смерті, мотивах смертельної хвороби, неминучості та навіть привабливості смерті. Семантичні комплекси СУМ і САМОТНІСТЬ є вагомими складовими емоційно-сислової домінанти роману «Effi Briest» Т. Фонтане. Семантичний комплекс СТАРІСТЬ у романах А. Свидницького, Г. Келлера та В. Раабе вербалізується переважно в образах-характерах матерів протагоністів – попаді Люборацької, пані Леє, Амалії Андрес.

У підрозділі 5.2 *«Феміністичний дискурс у романістиці А. Свидницького та Т. Фонтане»* розглядаються «чоловічі тексти», які можна означити «феміністичними» з огляду на те, що їхні автори свідомо кидають виклик не так патріархальному літературному канону, як патріархальному суспільству. У романах «Люборацькі» та «Effi Briest» не просто репрезентована «жіноча тема», а й висловлено протест проти домінуючих патріархальних стандартів і цінностей, адже автори стали на захист жінки та її права на реалізацію у суспільстві.

Образ старої Люборацької має глибинний символічний зміст і допомагає зрозуміти авторський задум та власне цілісну ідею твору. Цей образ є, на нашу думку, втіленням архетипу Великої Матері, що став центральним для української літератури. Трагічний образ Люборацької, яка бачить страждання власних дітей і стає свідком їхньої наглої смерті, можна трактувати як образ України, яка не може захистити своїх синів і дочок.

Орися та Еффі, примусово видані заміж батьками, проводять життя без родинного щастя. Конструюючи власні імперські світи в мініатюрі, їхні чоловіки – Тимоха Петропавлівський і Геерт Інштеттен – взростають на порядки в реально існуючих патріархальних імперіях. Перебираючи на себе ролі деспотів, вони, бідні внутрішньо та мізерні духовно, намагаються компенсувати власні комплекси цинічним поведінням з дружинами. Імперський дискурс, який творять і репрезентують Геерт і Тимоха, перемагає, доводячи конфлікт до єдино можливої форми безмовного опору жінок – смерті.

Для увиразнення позитивних рис персонажів письменники вводять у тексти романів їхні антиподи, жіночі образи-характери, позначені негативними рисами, – у романі А. Свидницького це сестра Ориси Маса, в романі Т. Фонтане – Софі Цвікер.

Типологічна схожість жіночих характерів у А. Свидницького та Т. Фонтане зумовлена близькі-

стю їхніх естетичних принципів: у романах виховання бачимо оновлення підходів до зображення жінки. А. Свидницький і Т. Фонтане зі співчуттям описують невдалі спроби самореалізації своїх героїнь у патріархальному суспільстві, у якому в них відбираються невід'ємні права на власну думку, освіту, материнство і навіть життя.

У підрозділі 5.3 *«Модель соціальної взаємодії «батьки – діти» у творчості А. Свидницького, Г. Келлера, В. Раабе і Т. Фонтане»*, виходячи із класифікації американського соціального психолога Д. Майєрса, обґрунтовуємо особливості художньої репрезентації моделі соціальної взаємодії «батьки – діти» в літературних текстах українського, швейцарського та німецьких письменників. У романі «Люборацькі» А. Свидницького спостерігаємо еволюцію авторитарного контролю з боку матері до заохочувального. Гервасій фактично ухиляється від виховання дітей, намагаючись лише наслідувати своїх сусідів – католиків. Не надто вимогливими є і матері Генріха Лее та Вельтена Андреса. Крумгардти і Брісти дотримуються авторитарного стилю, щоправда основна роль у родині Крумгардтів належить батькові, а у родині Брістів – матері. Відсутність авторитетного (а не авторитарного чи заперечно-байдужого) контролю, на нашу думку, призводить до драм у родинях Люборацьких, Лее, Андресів і Брістів. Ці родини через своїх нащадків, які насмілились кинути виклик консервативному суспільству, припиняють своє існування або ж маргіналізуються, і батьки продовжують безрадісне життя, оплакуючи смерть дітей.

У **висновках** узагальнено результати дослідження.

Дослідницьку увагу в дисертації «Роман виховання в українській та німецькомовній прозі другої пол. XIX ст.» спрямовано на такі аспекти типології українського та німецькомовного роману виховання: визначення жанрових ознак роману виховання з позицій сучасних теоретичних здобутків; формулювання методології компаративного дослідження роману виховання; встановлення типологічних аналогій та відмінностей у романах А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Г. Келлера, В. Раабе, Т. Фонтане на генологічному рівні; окреслення жанрових ознак роману виховання: історичного дискурсу, елементів ритуальної символіки та моноцентричності; аналіз специфіки романів у призмі хронотопної організації та антропологічного дискурсу.

1. На етапі розвитку європейської літератури другої половини XIX ст. роман виховання має такі типологічні особливості: тема зображення послідовного шляху особистості до духовної досконалості, який віддзеркалює важливі віхи поступу суспільства (герой роману виховання часто переоцінює можливості реалізації власних далекосяжних задумів, що призводить до його поразки – духовної і / чи фізичної; у текстову канву романів виховання вплетені відомі історичні особи та події, значущі культурно-освітні явища, які створюють певне національне тло в конкретних історичних умовах); мотив ініціації, який виконує сюжетотвірну функцію, і тому роман виховання можна зарахувати до «ініціаційної прози» про «посвячення» у доросле життя; у центрі моноцентричного сюжету роману виховання – головний герой, у якому втілюється авторська концепція, на-

снажена певним філософським чи політичним підґрунтям, релігійною, культурною або соціальною проблематикою; особливої ваги набуває антропологічна проблематика: жанровою домінантою роману виховання виступає виховний сюжет – історія не виховання, а навчання як способу набуття досвіду та досягнення дійсності упродовж тривалого життєвого шляху; характер головного героя роману виховання є несталим: його основи закладаються у дитячі та юнацькі роки, а випробування допомагають позбутися конформізму та стереотипів, другорядні персонажі, які з'являються на життєвому шляху героя, допомагають удосконалити різні грані його душі; хроно-топ роману виховання характеризується специфічними топосами з виразними географічними атрибутами та історичними маркерами.

2. Застосування сучасних методологічних здобутків порівняльного літературознавства, спрямованих на вияв суспільних, літературних і психологічних аналогій, дозволяє використати порівняльно-типологічний метод цілісно і систематично. Методологія зіставної компаративістики з невідмінним у сучасній науці виходом на міждисциплінарний обшир сприяє глибшому проникненню в художній світ А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Г. Келлера, В. Раабе, Т. Фонтане та підтверджує їхню духовну спорідненість, відкриваючи нові грані їхньої творчості.

3. Історичний дискурс романів виховання відтворює *Zeitgeist* («дух часу») зображуваних епох. Розгляд його специфіки засвідчує те, що українські та німецькомовні письменники є одночасно й дослідниками історичних процесів певних епох.

На відміну від творів німецькомовних письменників, у романах А. Свидницького та І. Нечуя-Левицького на поверхні проблема втрати духовних підвалин українського народу. Питання конфлікту двох поколінь належить до ідейно-тематичних збігів у романах виховання українських і німецьких письменників. Німецькомовні автори не загострюють уваги на питаннях самовизначення чи самодостатності швейцарців і німців – у їхніх романах викриваються хиби державного управління та зображено його вплив на долю пересічних громадян, якими є їхні герої.

Державна система ламає долі персонажів у романах А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, В. Раабе та Т. Фонтане. Якщо у келлерівській Швейцарії до влади прийшли обмежені та меркантильні люди, то у «новій» Німеччині Т. Фонтане аристократичні кола ще живуть середньовічними уявленнями про честь і обов'язок, жінку та домівку, родину та батьківщину. Подібна зневіра в одвічних духовних хранителів закону та здоров'я нації – священстві – проходить наскрізною ниткою в романах виховання українських письменників. Республіканські урядовці Г. Келлера, представники «нової» німецької аристократії Т. Фонтане, вчене духовенство І. Нечуя-Левицького керуються застарілими для їхнього часу поняттями. Духівництво в «Люборацьких» і «Хмарах» таке ж беззахисне і покірне перед жорсткою державною політикою, як і бюргери В. Раабе. На прикладі історії Пташиної слободи автор показує стрімкий промисловий розвиток Німеччини 1870-х рр. й пов'язані з цим зміни у патріархальному житті звичайних громадян, які були змушені пристосову-

ватися до життя в нових умовах.

4. Мотив ініціації організовує та творить сюжет романів виховання А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Г. Келлера, В. Раабе і Т. Фонтане. Герої досліджуваних творів проходять всі етапи ритуалу посвячення в доросле життя, які співпадають з головними віхами їхнього становлення як особистостей. Персонажі духовно перероджуються, пройшовши цей обряд успішно, або ж внутрішньо вироджуються, зазнавши невдачі.

5. Моноцентричність теж характерна для роману виховання. Авторські ідеї втілюються в центральних персонажах досліджуваних романів, які й виступають визначальними «двигунами» сюжетів. Головні герої романів виховання є виразниками певних філософських чи релігійних систем. Образи-характери досліджуваних романів зазнають краху ілюзій про майбутнє нове і продуктивне життя. Після такої поразки вони воліють покинути світ, який знищив надію на здійснення їхніх задумів.

6. Хронотоп у романах виховання здійснює важливу формотворчу функцію. За типом структурування хронотопу романи виховання українських і німецькомовних авторів зараховуємо до романів циклічного становлення. За зовнішніми ознаками і особливо за способом розгортання художнього часу ці твори є також і сімейними хроніками. Спільною особливістю романів виховання є підвищена увага авторів до історичного часу. Художній час у романах розділено на два періоди – «золота епоха» минулого та теперішнє – пора труднощів і випробувань для персонажів.

Українські та німецькомовні письменники у дусі руссоїзму конструюють урбаністичний хронотоп і таким чином реалізують власне бачення складних проблем становлення міста другої половини ХІХ ст., яке неминуче пов'язане зі суттєвими структурними перетвореннями у системі взаємостосунків «місто-село».

7. Застосовуючи класифікацію російського психолінгвіста В. Беяніна, аналізовані романи зараховуємо до «сумних текстів». Особливості вербальної маніфестації досліджуваних семантичних комплексів ВІК, РАДІСТЬ і МОЛОДІСТЬ, ДОБРОТА, БАГАТСТВО і ЗУБОЖІННЯ, СМЕРТЬ і ЖИТТЯ, СУМ і САМОТНІСТЬ, СТАРІСТЬ свідчать про депресивну акцентуацію українських і німецькомовних письменників.

Феміністична складова в аналізованих романах А. Свидницького та Т. Фонтане полягає у порушенні проблеми невдалої реалізації жінки в суспільстві, спричиненої патріархальним домінуванням. Український та німецький письменники акцентують на зміні портретних характеристик і внутрішнього світу жіночих персонажів у процесі становлення характеру, наголошуючи на дискримінаційних моментах, які так і не дають змоги жінкам посісти належне місце у суспільстві. Суголосною є і проблема соціальної емансипації жінки у патріархальних Російській та Германській імперіях другої половини ХІХ ст. На відміну від Т. Фонтане, у романі виховання А. Свидницького оприятнено і глибинний архетипний зміст через експлікацію архетипу Матері, притаманного укра-

їнській культурі.

Серед основних аспектів міжособистісних стосунків можна виокремити художнє зображення моделі соціальної взаємодії «батьки–діти». А. Свидницький, Г. Келлер, В. Раабе, Т. Фонтане підкресливали важливе значення сімейного виховання, ілюструючи, як неправильно обраний стиль поведінки з боку батьків може привести до непоправного – остаточного віддалення дітей від родини і сімейних трагедій.

8. Порівняльно-типологічне дослідження творів А. Свидницького «Люборацькі», І. Нечуя-Левицького «Хмари», Г. Келлера «Der grüne Heinrich», В. Раабе «Die Akten des Vogelsangs», Т. Фонтане «Effi Briest» дає вагомі підстави атрибувати їх як романи виховання. Розглянуті типологічні аналогії зумовлені подібністю світобачення письменників, які намагалися дати максимально об'єктивну оцінку українському, швейцарському та німецькому суспільствам другої половини XIX ст. Зіставлення типологічних особливостей романів українських і німецькомовних письменників засвідчує виразне тяжіння до інваріантної моделі роману виховання і дає змогу виділити певні особливості в національних моделях єдиного жанрового різновиду. На відміну від творів Г. Келлера, В. Раабе та Т. Фонтане, у романах А. Свидницького та І. Нечуя-Левицького спостерігаємо майстерне зображення становлення характерів персонажів на тлі трагічних сторінок історії українського народу.

Основні положення дисертації викладено у публікаціях:

1. Чик О. Художній час у романі А. Свидницького «Люборацькі» / Ольга Чик // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць / редкол. : Г. Ф. Семенюк (гол. ред.), А. В. Козлов (відп. ред.) та ін.]. — К. : Твім інтер, 2007. — Вип. 28. — Ч. 1. — С. 609—615.
2. Чик О. Філософія простору в романах А. Свидницького «Люборацькі» і В. Раабе «Літопис Пташиної слободи» / Ольга Чик // Наукові записки. Серія : літературознавство ; за ред. проф. М. Ткачука. — Тернопіль : ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2009. — Вип. 26. — С. 296—302.
3. Чик О. Внутрішній світ жіночих персонажів у романах А. Свидницького та Т. Фонтане : типологічні відповідності та відмінності / Ольга Чик // Література. Фольклор. Проблеми поетики : [зб. наук. праць / редкол. : Г. Ф. Семенюк (гол. ред.), А. В. Козлов (відп. ред.) та ін.]. — К. : Твім інтер, 2009. — Вип. 34. — Ч. 2. — С. 451—463.
4. Чик О. І. Емоційно-смілова домінанта «сумних» романів А. Свидницького та Г. Келлера / О. І. Чик // Наукові записки. Серія «Філологічна». Матеріали міжнародної науково-практичної конференції 22-23 квітня 2010 року «Міжкультурна комунікація: мова – культура – особистість». — Острого : Національний ун-т «Острозька академія», 2010. — Вип. 15. — С. 313—319.
5. Чик О. Художнє втілення моделі соціальної взаємодії «батьки–діти» в українському та німецькому реалістичному романі другої половини XIX ст. / Ольга Чик // Наукові записки. Серія : лі-

тературознавство ; за ред. проф. М. Ткачука. — Тернопіль : ТНПУ ім. Володимира Гнатюка, 2010. — Вип. 30. — С. 255—266.

6. Чик О. І. Місто як текст в українському та німецькомовному романі II-ї половини XIX ст. / О. І. Чик // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки ; [гол. ред. В. С. Курило]. — 2010. — № 20 (207). — Ч. IV. — С. 53—58.

7. Чик О. І. Специфіка художнього відображення депресивної акцентуації у романах А. Свидницького «Люборацькі» та Г. Келлера «Зелений Генріх» / О. І. Чик // Збірник наукових праць за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної конференції «Концептологія в системі гуманітарних наук». — Полтава : ПНПУ, 2010. — С. 54—59.

8. Чик О. І. Антропологічний дискурс українського та німецького реалістичного роману виховання / О. І. Чик // Кременецькі компаративні студії : [збірник матеріалів міжкафедрального семінару] ; за заг. ред. Чика Д. Ч. — Кременець : КОГПІ ім. Тараса Шевченка, 2011. — С. 143—188;

9. Чик О. І. Топос міста в українському та німецькомовному романі II-ї половини XIX ст. / О. І. Чик // Актуальні проблеми гуманітарної освіти : [зб. наук. праць / за заг. ред. канд. фіз.-мат. н., проф. Ломаковича А. М.]. — Кременець : КОГПІ ім. Тараса Шевченка, 2011. — С. 155—157.

АНОТАЦІЯ

Чик О. І. Роман виховання в українській та німецькомовній прозі другої пол. XIX ст. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.05 — порівняльне літературознавство. — Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. — Тернопіль, 2012.

Дисертація присвячена аналізу аналогій і відмінностей у романах виховання А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Г. Келлера, В. Раабе, Т. Фонтане. У дослідженні визначено жанрові ознаки роману виховання з позицій сучасних теоретичних здобутків, сформульовано методологію компаративного дослідження роману виховання; здійснено типологічне зіставлення романів А. Свидницького, І. Нечуя-Левицького, Г. Келлера, В. Раабе, Т. Фонтане на генологічному рівні. У результаті теоретико-текстуального вивчення творів аналізуються прояви історичного дискурсу, мотив ініціації, моноцентричність, особливості хронотопної організації. Розглянуто антропологічний дискурс романів українських і німецькомовних письменників.

Ключові слова: роман виховання, історичний дискурс, мотив ініціації, моноцентричність, урбаністичний хронотоп, антропологічний дискурс, порівняльна типологія.

АННОТАЦИЯ

Чик О. И. Роман воспитания в украинской и немецкоязычной прозе второй пол. XIX в. — Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.05 — сравнительное литературоведение. — Тернопольский национальный педагогический университет имени Владимира Гнатюка. — Тернополь, 2012.

Диссертация посвящена анализу аналогий и различий в романах воспитания А. Свидницкого, И. Нечуя-Левицкого, Г. Келлера, В. Раабе, Т. Фонтане. В исследовании определены жанровые признаки романа воспитания с позиций современных теоретических достижений, сформулирована методология компаративного исследования романа воспитания; проведено типологическое сопоставление романов А. Свидницкого, И. Нечуя-Левицкого, Г. Келлера, В. Раабе, Т. Фонтане на генологическом уровне. В результате теоретико-текстуального изучения произведений анализируются проявления исторического дискурса, мотив инициации, моноцентричность, особенности хроно-топной организации. Рассмотрен антропологический дискурс романов украинских и немецкоязычных писателей.

Ключевые слова: роман воспитания, исторический дискурс, мотив инициации, моноцентричность, урбанистический хронотоп, антропологический дискурс, сравнительная типология.

SUMMARY

Chyk O. I. The Bildungsroman in Ukrainian and German literatures of the 2nd half of the XIXth century. — Manuscript.

The thesis for the scholarly degree of Candidate of Philology in speciality 10.01.05 — Comparative Literature. — Ternopil National Pedagogical University named after Volodymyr Hnatiuk. — Ternopil, 2012.

The thesis deals with the problem of analogies and differences in the novels by A. Svydnytskyi, I. Nechui-Levytskyi, G. Keller, W. Raabe, Th. Fontane. The paper considers the important milestones in the scientific perception of the Bildungsroman genre. Comparative analysis of the Ukrainian and German Bildungsroman of the 2nd half of the XIXth century is carried out on the basis of systematic study of novels “The Liuboratski” by A. Svydnytskyi, “Clouds” by I. Nechui-Levytskyi, “Der grüne Heinrich” by G. Keller, “Die Akten des Vogelsangs” by V. Raabe, “Effi Briest” by Th. Fontane. The comparative analysis made it possible to identify not only analogies but also differences that reveal the existence of the Bildungsroman genre features in Ukrainian, Swiss and German literatures.

The basic typological features of the Bildungsroman genre have been defined: the rise of the hero corresponds with the history of society; the genre-forming function of an initiation motif in the Bildungsroman; the genre is monocentric; an educational plot is a genre dominant; a particular chronotope is an im-

portant constructive element of the novel.

In the paper reasons for choosing comparative and typological analysis of the Ukrainian and German Bildungsroman of the 2nd half of the XIXth century are substantiated. Classification of typological analogies by D. Durisin that may emerge during the comparative typological study of literature is used.

It is emphasized that historical discourse in the Bildungsroman depicts *Zeitgeist*. The analysis of its specificity in the novels by Ukrainian and German writers are offered. The thesis examines the genre-forming function of an initiation motif in the Bildungsromans. It is pointed out that in the studied works the initiation motif is not confined to images of human testing in boundary situations or reproduction of ancient rites. The initiation motif organizes the Bildungsroman plot, and has a decisive influence on the formation of character of the main characters that are changed internally in the process of passing this ritual. In particular, the thesis considers A. van Gennep's vision of passage rituals (preliminary, liminaire, post-liminaire), which can be traced in the novels at structuring the plot.

Monocentricity is analyzed as an inherent feature of the Bildungsroman genre which is implemented through the disclosure of the ideological worlds of the protagonists. The main characters of the Bildungsromans are the exponents of certain philosophical or religious systems.

The chronotope structure is regarded as one of the established features of the Bildungsroman. The novels by A. Svydnytskyi, I. Nechui-Levytskyi, G. Keller, W. Raabe, Th. Fontane are of a novel of cyclic formation type, since there age links and periods of the evolution of human nature from idealism to practicality are observed. The analysis of urban chronotope which is the chronotope-constant for the studied compositions is presented.

Taking into consideration classification by V. Belianin, "The Liuboratski" by A. Svydnytskyi, "Clouds" by I. Nechui-Levytskyi, "Der grüne Heinrich" by G. Keller, "Die Akten des Vogelsangs" by V. Raabe, "Effi Briest" by Th. Fontane can be attributed to the "sad texts". A complex analysis of ways and means of verbalization of the concepts AGE, JOY and YOUTH, GOODNESS, WEALTH and POVERTY, DEATH and LIFE, SADNESS and LONELINESS, OLD AGE has been carried out.

The thesis is dealt with "male texts" by A. Svydnytskyi and Th. Fontane which can be defined "feminist" since their authors consciously challenge not so a patriarchal literary canon as a patriarchal society. Typological similarities in female characters are conditioned by the proximity of their aesthetic principles. In the novels there are updated approaches to the image of women. Special attention is paid to the artistic representations of a social interaction model "parents – children" in the literary texts by A. Svydnytskyi, G. Keller, W. Raabe, Th. Fontane.

Key words: the Bildungsroman, historical discourse, the initiation motif, monocentricity, urban chronotope, anthropological discourse, comparative typology.